

SÖZLEŞMELİ TARIM, DEVLET VE HUKUK

İlker KILIÇ*

Özgür BOR**

GİRİŞ

Türkiye'deki akademik çalışmalarda hukukun biçimsel olarak ele alınması genel bir eğilimi yansıtıyor. Hukukun belli sınıfsal çıkarları gerçekleştirme amacına yönelik işlevsel rolüne değinmenin istisna olmasının devlet nedir sorusuna verilen yanıtla doğrudan bir ilişkisi var. Türkiye modernleşmesini tanımlamaya dönük kuramsal çerçevenin üst yapısal etkenlere odaklandığını ve Weberci modellerle bu üst yapı kurumlarına izafe edilen özerkliğin hukuka bakışı da belirlediğini söyleyebilecek durumdayız. Bu bakış hukuku ve hukuk normunu, biçimsel özellikleri itibarıyla değerlendirip evrensel geçerliliğe sahip önermeler katına çıkarıyor. Dolayısıyla hukuk ve norm tanımları devlet ve yaptırım üzerine odaklanıyor. Bu özgün durum yanında modern hukukun nitelikleri de bu anlayışın yerleşmesine katkı sunuyor. Althusser'in de vurguladığı gibi hukuk gerçekten de biçimselleştirme ve evrenselleştirme peşinde koşmak zorundadır. Söz konusu biçimselleştirme ve evrenselleştirme, hukukun her türlü içerikten soyutlanması koşuluyla imkan kazanır ve her türlü içerikten soyutlanma, soyutlandığı içeriğin üstünde etkili olmasının somut koşuludur.¹ Bununla birlikte hukuksal sistem, bir yandan var olan mülkiyet ve mübadele ilişkilerini onaylayıp kendine özgü biçimleri çerçevesinde üretim koşullarının yeniden üretilmesini sağlarken diğer yandan doğru-

* Dr., Öğretim Görevlisi, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü.

** Dr., Öğretim Görevlisi, Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi İktisat Bölümü.

¹ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Temurtekin, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s. 65.

dan doğruya siyasal işlevler üstlenir.² Bunun gibi hukuk, bir sınıf ya da fraksiyonun ötekiler üzerinde hegemonyasını da düzenler.³

Sözleşmeli tarım Türkiye’de yer yer uygulama alanı bulurken, 18 Nisan 2006 tarihli 5488 sayılı Tarım Kanunu’nun 13. maddesi ve bu maddeye dayanılarak 26 Nisan 2008 tarih ve 26858 sayılı *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe konan Sözleşmeli Üretim İle İlgili Usûl Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, tarımsal yeniden üretim ve mübadele ilişkilerinde bu uygulamanın kesin biçimde yerleştirilmesi anlamını taşıdı. Sözü edilen hukuksal düzenlemeler hukukun yukarıda belirttiğimiz her iki işlevini apaçık göstermesi bakımından inceleme konumuzu oluşturuyor.

1980’li yıllarla birlikte piyasayı yüceltten ve her türlü devlet müdahalesini reddeden neo-liberal politikaların ivme kazanmasıyla, tarımda da sermaye merkezleşmekte ve bunun sonucunda geleneksel üretim biçimlerinin değiştiği yapısal bir dönüşüm ortaya çıkmaktadır. Sonuçta bu dönüşüm tarımda yoğun olarak uygulanmaya başlayan sözleşmeli tarım ile gerçekleşmektedir.

Tarımsal üretim doğal koşullara bağımlıdır. Kuraklık, sel, aşırı soğuk ve hastalık gibi etkenlerden dolayı üretimin kontrolü zordur. Farklı coğrafi koşullar ve toprak çeşitliliği nedeniyle standart üretimin gerçekleşmesi de kolay değildir. Ayrıca küçük işletmelerin yüksek sayısı da standart üretimin gerçekleşmesine olanak verecek kontrolün sağlanmasını engeller. Üretimin kontrolünü zorlaştıran bir başka etken de çiftçilerin üretim üzerindeki egemenliğidir. Üretim araçlarına sahip olan çiftçi ne üreteceği, üretim miktarı ve hangi girdileri kullanacağı konusunda kendi kararlarını verebilir. Sözü edilen nedenlerden dolayı klasik kapitalist yoğunlaşmanın tarımda gerçekleşmesi güçleşmekte, bununla birlikte sermaye, aktarma mekanizmaları üzerinde egemenlik kurarak besin zincirini kontrol etmektedir. Bu noktada üretim sistemi ve besin zinciri arasında önemli bir ayrıma dikkat çekilmedir. Üretim besin hammaddesini kapsarken, besin zinciri, ürünün işlenmesi, pazarlanması ve son tüketiciye ulaştığı süpermarket raflarına kadar olan aşamaları tanımlar. Sermaye, üretim alanından çok besin zinciri üzerinde egemendir ve değer de büyük ölçüde üretimde de-

² Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 273.

³ Bkz. Poulantzas, *a. g. e.*, s. 373.

ğil ama besin zinciri içerisindeki aktarma mekanizmalarında oluşur. Bu durumda sermaye için tarımda bütünsel bir egemenlik sağlamak ancak çiftçiyi kendi seçimlerinden uzaklaştırmakla mümkün olabilecektir. Bir endüstriyel üretim modeli olan sözleşmeli tarımın yerleşmesi bu anlamda sermayenin tarımda egemenliğini sağlamasının önemli bir aracıdır ve Türkiye’de 5488 sayılı Tarım Kanunu ve Sözleşmeli Üretim İle İlgili Usûl Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile hukuki altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

1. Sözleşmeli Tarım

Sözleşmeli tarım, günümüz ekonomik paradigmaları çerçevesinde oluşan yeni tarım rejimi içerisinde yer alıp tarımsal üretim biçimlerini dönüştüren ve özellikle bu yeni tarım rejiminin işleyişinde çok uluslu şirketlerin hegemonyasını kuvvetlendiren bir endüstriyel tarım biçimidir.⁴ Gıda ve tarım piyasalarının endüstrileşmesi, daha yüksek düzeyde yönetim eşgüdümüne gereksinim duyar ve bu çeşitli dikey bütünleşme biçimlerine yol açar.⁵ Üretim biçiminde gözlemlenen bu

⁴ Tarım rejimi kavramı bu çalışmada farklı sermaye birikim süreçleri içerisinde, uluslararası gıda üretim ve talep sistemlerinin yaratılması olarak kullanılmaktadır. Rejim ilke, norm ve davranış kurallarıdır ve hegemon devlet ya da devletlerin kendi yapısal güçlerini kullanarak ilke, norm ve davranış kurallarını uluslar arası kurumlar aracılığıyla sisteme empoze etmeleri ile biçimlenir. Rejimin en önemli belirleyicisi hegemonudur. Bu bağlamda üç ana tarım rejimi görülmektedir. İlki 1846-1914 yılları arasında İngiltere hegemonyasında gerçekleşen birinci tarım rejimi, ikincisi 1945-1970 döneminde ABD hegemonyası altında gerçekleşen ikinci tarım rejimidir. Üçüncü tarım rejiminin başlangıcını ise, 1994 yılında imzalanan Uruguay Turu Tarım Anlaşması (UTTA) olarak almak yanlış olmayacaktır. Bu anlaşma ile 1980’lerde ivme kazanan neo-liberal politikalar küresel olarak tarımda uygulanmaya başlayarak kurallaşmıştır. Bu rejim çok uluslu şirketlerin hegemonyasında gerçekleşmektedir. Sermaye hareketlerinin önünün açılması, serbestleşme, deregülasyon, özelleştirmeler ile tanımlanan bu rejim tarımda küresel üretim biçimlerine geçiş ile biçimlenmektedir.

⁵ J. F. Kirsten and K. Sartorius, “Linking agribusiness and small-scale farmers in developing countries. Is there a new role for contract farming”, *Development Southern Africa*, Vol. 17, No. 4, October 2002, s. 503; Michael Boehlje and Otto Doering, “Farm Policy in an Industrialized Agriculture”, *Journal of Agribusiness* Vol. 18, No.1, 2000, s. 53-54. Şirketlerin tek bir sektörde tüm üretim safhası üzerindeki denetimlerine de dikey bütünleşme adı verilmektedir. Dikey bütünleşme ise şirketlerin üretimin birkaç aşamasını denetlemeleri ile gerçekleşmektedir. Bkz. Sophia Murphy, “Concentrated Market Power and Agricultural Trade”, *Ecofair Trade Dialogue Discussion Papers*, No.1, August 2006, s. 14, <http://www.tradeobservatory.org/library.cfm?RefID=89014>, 10.09.2009.

yapısal değişim, son yıllarda artarak uygulanmakta olan ve bahsettiğimiz türde bir dikey bütünleşme biçimi olan sözleşmeli tarımsal üretim ile karakterize olmaktadır. Bunun yanı sıra sözleşmeli üretim tarım sektörünün ticarileşmesi ve sanayileşmesi için yoğunlukla uygulanmaya başlanan bir yöntemdir.⁶ Sözleşmeli tarım, doğrudan üretici ile geniş bir düzlemde bulunan toptancı, işleyici, perakendeci, paketleyici, üretici organizasyonları gibi kurumlar arasında yapılan sözlü veya yazılı anlaşmaları öngörür ve tarım sektörünün endüstrileşmesi ve yeniden yapılandırılmasında kullanılan, kurumlar ve üretim arasındaki ilişkiyi düzenleyen önemli bir stratejidir.⁷ Özellikle küçük ölçekte üretim yapan çiftçilerin yoğun olduğu pek çok gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkede küçük ölçekli üreticilerin, tarım şirketleri tarafından sağlanan hizmetler olmadan rekabetçi olamayacakları görülmekte ve UTTA sürecinde tarım sektörüne uygulanan desteklemelerin kaldırılması ile sözleşmeli tarımın yeni tarım rejimine uygun bir çözüm olduğu dile getirilmektedir.⁸ Çünkü tarım sektöründen devletin çekilmesi ile birlikte üreticiler düşük faizli kredi, desteklenmiş girdi, garanti bir alıcı ya da piyasaya giriş gibi devlet tarafından sağlanan olanaklardan yoksun kalırlar.⁹ Bu noktada devletin yürüttüğü görevleri özel sektörün yüklenmesi beklenir ancak pek çok gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkede özel sektör sermaye yoksundur ve devletin sunduğu pek çok hizmeti yerine getiremezler. Gıda piyasalarının giderek bütünleşmesi küçük ve orta ölçekli çiftçilerin girdi ve ürün piyasalarına girmelerini zorlaştırmaktadır.¹⁰ Ürün piyasalarına girmenin zorlaşması, üreticinin fiyat riski ile karşılaşması anlamına gelir. Bu noktada çok uluslu tarım şirketlerinin piyasaya girmesi ile uygulanan sözleşmeli

⁶ Erkan Rehber, "Vertical Integration in Agriculture and Contract Farming", *Working Paper Series # 46*. A Joint USDA Land Grant University Research Project, Food Marketing Policy Center, University of Connecticut, 1998, s. 11, <http://www.fmpc.uconn.edu>, 01.09.2009.

⁷ Bkz. Charles Eaton and Andrew W. Shephard, *Contract Farming Partnerships for Growth*, *FAO Agricultural Services Bulletin*, No.145, Rome 2001, s. 2; Flavia Echanove and Christina Steffen, "Agribusiness and Farmers in Mexico: The Importance Of Contractual Relations", *The Geographical Journal*, Vol.171, No. 2, 2005, s. 167-168; Paul R. Edelman, "Farm Characteristics of Contract Specialty Grain Producers", *Journal of Sustainable Agriculture*, Vol.29, No.1, 2006, s. 9; Kirsten ve Sartorius, *a. g. e.*, s. 505; Rehber, *a. g. e.*, s. 5.

⁸ Eaton ve Andrew, *a. g. e.*, s. 2; Rehber, *a. g. e.*, s. 12.

⁹ Murphy, *a. g. e.*, s. 6.

¹⁰ Boehlje ve Doering, *a. g. e.*, s. 53.

tarımın, üreticilerin karşı karşıya olduğu sorunlara çare olacağı propagandası yapılır. Zira sözleşmeli tarımın üreticiye, üretim hizmetleri, girdi, yeni teknoloji kullanımı yüksek üretim etkinliği, gelir kararlılığı, piyasa güvenliği, kredi ve sermayeye ulaşım avantajı sağlayacağı öne sürülmektedir.¹¹ Ancak yüksek ölçekli üretim biçimlerine geçiş yüksek düzeyde teknoloji kullanımına ve standardizasyona neden olduğundan, özellikle küçük ve orta ölçekli çiftçiler artan yatırım maliyetler ile karşılaşmaktadırlar.

Genel olarak baktığımızda sözleşmeli tarımda yapılan sözleşmeler fiyat, miktar, girdi, kredi, üretim koşulları ve teslim ile ilgili hükümler içerirler.¹² Sözleşmeli tarımın üç uygulanma biçimi vardır: Bunlardan ilki olan “*piyasa karşılığı anlaşma*”da, alıcı ve satıcı ürünün gelecekteki alış ve satışı için koşullara karar verirler. İkinci biçim olan “*kaynak karşılığı anlaşma*”da pazarlama anlaşmasına ek olarak satıcı seçilmiş girdi, arazi hazırlanması ve teknik danışmanlık sunumunu sağlamayı kabul eder. Sonuncu biçim olan “*yönetim belirtimi*”nde (*management specifications*), üretici öğütlenen üretim yöntemini, girdi kullanım istemleri ile hasat zaman ve biçimini izlemeyi kabul eder.¹³ Bu uygulama biçimleri iki tipe ayrılır: Pazarlama sözleşmeleri ve üretim sözleşmeleri.¹⁴ Pazarlama sözleşmelerinde üretici ürettiği ürünün sahibi olarak kalmakta ve üretim sürecindeki kararları kendisi vermektedir. Üretici ve alıcı arasında teslim edilecek ürünün fiyatı için bir sözleşme yapılmakta ve ürün tesliminde önceden belirlenen fiyat üreticiye ödenmektedir. Üretim sözleşmelerinde ise alıcı üretim süreci üstündeki kararlarda söz sahibidir ve üretici ürettiği ürünün sahibi değildir. Üretici, alıcı şirketlerin teknik personelinin belirttiği üretimle ilgili kuralları takip etmek ve uygulamak, alıcının seçmiş olduğu ya da verdiği tohumu kullanmak,

¹¹ M. J. Watts, “Life under contract: contract farming, agrarian restructuring, and flexible accumulation” In P. D. Little ve M. J. Watts, eds. *Living under contract: contract farming and agrarian transformation in sub-Saharan Africa*, University of Wisconsin Press, Madison 1994; USDA, *Farmer’s Use of Marketing and Production Contracts*, Report No: AER-747, USDA, Washington DC. 1996; Roger Clapp, “The Moral Economy of the Contract.” In Peter D. Little and Michael J. Watts, eds., *Living under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation in Sub-Saharan Africa*, University of Wisconsin Press, Madison, 1994; Ayrıca bkz. Kirsten ve Sartorius, a. g. e., s.504; Edelman, a. g. e., s. 97; Eaton ve Shephard, a. g. e., s. 8-15.

¹² Kirsten ve Sartorius, a. g. e., s. 508.

¹³ Eaton ve Shephard, a. g. e., s. 2.

¹⁴ Bkz. Rehber, a. g. e., s. 7.

üreticinin istediği zirai ilaçları seçtiği zamanlarda kullanmak ve tüm üretimini de önceden belirlenmiş fiyatlar ile alıcıya teslim etmek zordur. Üreticiye yaptığı üretim için bir ödemede bulunulur ve alıcı üretim maliyetlerinin belirli bir kısmını karşılar. Ayrıca sözleşmeye bağlı olarak üretici, alıcı tarafından sağlanan çeşitli girdileri ve teknik yardımı alır. Her iki sözleşme biçiminde de üretici alıcıların istediği kalite gereksinimini sağlamak zorundadır.¹⁵

İşleyici şirketler için sözleşmeli tarım, üretim sürecinin denetimini, kalite ve zamanlamayı garanti eder ve şirketlere piyasa değişimlerine karşı tepki vermelerini sağlayarak daha büyük genişleme ve çeşitlendirme olanağı sağlar. Bunun yanında emek anlaşmazlıklarını engelleyerek işlem maliyetlerini azaltır.¹⁶ Şirketler toprağa yatırım yapmak zorunda değildir ve aynı zamanda üretimde mevsimsel koşullardan ortaya çıkacak risk ve maliyetleri de üreticilere yüklemektedirler.¹⁷ Çiftçiler, üretim araçlarının sahibi olduklarından, kiralanmış emekten daha etkin ve verimlidirler. Ayrıca bu yolla farklı üreticilerin farklı girdi ve üretim biçimi kullanmalarıyla oluşan kalite standartlarının farklılaşması riski de azaltılır.¹⁸ İşleme firmaları büyük ölçekli ve düşük riske sahip üreticiler ile sözleşme imzalamak isterler.¹⁹ Sözleşmeli tarım firmaları üretilen ürünler için kendi stoklama tesisleri, uzun mesafeli taşımayı sağlayacak olanakları, özel ürün üretimi hakkında gerekli mekanizasyon bilgisi ile sulama imkanları olan üreticileri aramaktadırlar ve ancak büyük ölçekte üreticilerin bu gereksinimleri karşılayabilecekleri bilinmektedir.²⁰ Ölçek küçüldükçe çokuluslu tarım firmaları bir takım güçlüklerle karşılaşmakta bunu telafi etmek için sözleşmelere koyduğu şartları çiftçiler aleyhine ağırlaştırma eğiliminde olmaktadır.²¹ Bunun sonucunda kaçınılmaz olarak ölçek büyüye-

¹⁵ Echonava ve Steffen, *a. g. e.*, s. 171.

¹⁶ Fred Kirschenmann ve diğerleri, "Why Worry About the Agriculture of the Middle?", <http://www.agofthemiddle.org/papers/whitepaper2.pdf>, 21.08.2009.

¹⁷ Dolan, C. "The 'Good Wife': Struggles over Resources in the Kenyan Horticultural Sector", *The Journal of Development Studies*, Vol. 37, No. 3, February 2001, s. 41.

¹⁸ Dolan, *a. g. e.*, s. 44.

¹⁹ Echanava ve Steffen, *a. g. e.*, s. 172.

²⁰ Edelman, *a. g. e.*, s. 103.

²¹ Bkz. Anthony Winson, "Capitalist Coordination of Agriculture: Food Processing Firms and Farming in Central Canada", *Rural Sociology*, Vol. 55, No. 3, Fall 1990, s. 387.

cek, çiftlik sayısı azalacak ve özellikle orta ve küçük ölçekli çiftlikler kaybolacaktır.

2. Türkiye ve Sözleşmeli Tarım

Uluslararası tarım politikalarındaki bu yönelimi ülke tarımına hakim kılmak amacıyla 18.04.2006 tarih ve 5488 sayılı Tarım Kanunu kabul edildi. Tarım Kanunu'na ilişkin hazırlanan genel gerekçede, bu kanunun çıkarılmasında Dünya Ticaret Örgütü'nün ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin etkilerine vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda "tarım sektörü ve kırsal kesimin geliştirilerek rekabetçi bir yapıya kavuşturulması" ihtiyacı yasanın çıkarılmasında başlıca etken olarak gösterilmektedir. Tarım Kanununun tarım konusunda gelişmiş ülkelerin yürürlüğe koyduğu kanunlara uyum sağlamak amacıyla çıkarıldığı gerekçeden anlaşılmakta, burada tarım ürünleri ticaretindeki liberalizasyon ve sektördeki rekabetçi ortamın etkilerine değinilmektedir. Türk tarımının yeterli rekabet gücüne kavuşturulması için öngörülen tedbirlerin başında ise bazı hizmetlerin özel sektöre devredilmesinin gösterilmesi sürpriz değil. Bunun yanı sıra tarım danışmanlığı sistemi ve tabii ki sözleşmeli tarım yer almakta. Tasarıda yer alan politikalarla, piyasaların güçlendirilmesi, verimliliğin artırılması, doğal ve biyolojik kaynakların korunması, gıda güvencesi ve güvenliğinin güçlendirilmesi, üretici örgütlerinin ve kırsal kalkınmanın geliştirilerek tarım sektöründeki refah düzeyinin yükseltilmesi, tarımsal bilgi ve teknolojilerin yurt içinde geliştirilmesi, biyolojik çeşitliliğin, genetik kaynakların ve eko sistemlerin korunması, kırsal alanda tarım ve tarım dışı istihdamın geliştirilmesi, kadın ve genç nüfusun eğitim ve girişimcilik düzeyinin yükseltilmesinin hedeflendiğinin belirtilmesi bu yöndeki uluslararası deneyime bakınca göz boyamadan öteye gitmiyor.²² Aynı hedefler yasanın dördüncü maddesinde tarım politikalarının amaçları olarak da dile getiriliyor.

Tarım politikalarının ilkelerine değinen 5. maddenin gerekçesinde, önümüzdeki dönemde Devletin kural koyucu, politika belirleyici ve denetleyici rolünün artırılması gerektiği tespiti yapılıyor. Temel politika ise, "tarımsal hizmetlerde de devletin üretim, işleme, pazarlama gibi

²² Kanunun gerekçesi ile komisyon raporları için bkz.

<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss1052m.htm>, 18.09.2009.

faaliyetlerden süreç içerisinde geriye çekilmesi, buna karşılık bu faaliyetlerde özel sektörün rolünün artırılması.” Kanun’un 5. maddesine baktığımızda da tarımsal üretim ve kalkınmada bütüncül yaklaşım, uluslararası taahhütlere uyum, piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanımı, örgütlülük ve kurumsallaşma, özel sektörün rolünün artırılması, sürdürülebilirlik, insan sağlığı ve çevreye duyarlılık, yerinden yönetim, katılımcılık, şeffaflık ve bilgilendirmek gibi ilkelerin tarım politikalarına yön vereceğini görmekteyiz. Bu ilkeler geçince öncelik verilecek konular ise yasanın 6. maddesinde dile getiriliyor. Bunlar arasında, tarımsal üretimde verimlilik, ürün çeşitliliği, kalite ve rekabet gücünün yükseltilmesi, yeterli ve güvenilir gıda arzının sağlanması, tarımsal işletmelerin altyapılarının geliştirilmesi, tarımsal faaliyetlerde bilgi ve uygun teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılması, tarımsal girdi ve ürün piyasalarının geliştirilmesi, üretim-pazar ve tarım-sanayi entegrasyonunun sağlanması, sektörün kredi ve finansman ihtiyacının karşılanmasına ilişkin düzenlemeler yapılması, destekleme ve yönlendirme tedbirlerinin alınması, kırsal hayatın sosyo-ekonomik açıdan geliştirilmesi, Avrupa Birliğine uyum sürecindeki gelişmelerden doğacak ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde ortak piyasa düzenlerinin öngördüğü, idarî ve hukukî düzenlemelerin yapılması gibi öncelikli konular sözleşmeli tarım uygulamaları ile doğrudan ilgili.

Tüm bu politikaların ve ilkelerin düğümlendiği noktayı ise sözleşmeli tarım ilişkilerinin yaygınlaştırması oluşturuyor. Yasanın tanımlar başlıklı 3. maddesine baktığımızda sözleşmeli tarımın değil sözleşmeli üretimin tanımlandığını görmekteyiz. Buna göre sözleşmeli üretim, üretici ve yetiştiriciler ile diğer gerçek ve tüzel kişilerin karşılıklı menfaat esaslarına dayalı yazılı akitlerle yürütülen tarımsal üretim şeklini tarif etmektedir. Aynı madde tarımı, “*doğal kaynakları uygun girdilerle birlikte kullanarak yapılan her türlü üretim, yetiştirme, işleme ve pazarlama faaliyetleri*” olarak tanımlıyor. Dolayısıyla yasanın düzenlediği sözleşme ilişkilerinin tarımın işleme ve pazarlama faaliyetlerini kapsadığı sonucunu çıkarabiliriz. Kanun’un yine 3. maddesine göre, tarımsal üretim, toprak, su ve biyolojik kaynaklar ile birlikte tarımsal girdiler kullanılarak yapılan bitkisel, hayvansal, su ürünleri, mikroorganizma ve enerji üretimini tanımlamaktadır. Dolayısıyla sözleşmeli üretimin konusu bitkisel, hayvansal ürünler, su ürünleri ve mikroorganizmalar olabileceği gibi enerji de olabilecektir. Tarım Kanunu’nun ve bu

kanuna dayanılarak çıkarılan sözleşmeli tarıma ilişkin düzenleyici işlemlerin daha çok yukarıda değindiğimiz üretim sözleşmesi tipini esas aldığımızı söyleyebiliriz.

Kanun'un konuyla ilgili 13. maddesi de sözleşmeli üretimi düzenlemekte olup Tarım Bakanlığı'nun bu konudaki işlevini dile getiriyor: *"Bakanlık, tarım sektöründe sözleşmeli üretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli düzenlemeleri yapar. Sözleşmeli üretimi özendirme üzere üreticilere, bu Kanunla belirtilen desteklerin verilmesinde öncelik tanınır."* Kanun'un 24. maddesi ise, yasanın uygulanması ile ilgili esas ve usûlleri belirleyen yönetmeliklerin, yasanın yürürlüğe girmesini müteakip bir yıl içerisinde yürürlüğe konulması gerektiğini belirtmiştir.

3. Sözleşmeli Tarım ve Sözleşme Özgürlüğü

Anayasa'nın 44. maddesine göre, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek devletin pozitif yükümlülüğüdür. Anayasa'nın 45. maddesine göre ise devlet, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak amacıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırma, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken tedbirleri alma sorumluluğunu taşımaktadır.

Anayasa'nın 166. maddesi, tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızlı gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak ve bu amaçla gerekli teşkilâtı kurmanın devletin görevi olduğunu belirttiikten sonra, planlamaya ilişkin temel esasları göstermiştir: *"Planda millî tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri, bu plana göre gerçekleştirilir."* Anayasa'nın 167. maddesinde ise, devletin, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri almasını yine bir pozitif yükümlülük olarak göstermiştir.

Bu anayasal ilkelerde herhangi bir değişiklik yapılmadan yeni bir tarım rejimine geçişin hukuksal alt yapısı oluşturulmaya başlan-

dı. 03.01.2002 tarih ve 4733 sayılı Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz Ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması İle Tütün Ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 sayılı Kanun'da ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun bu sürecin ilk adımı kabul edilebilir. Bununla birlikte bu yeni tarım rejiminin en önemli bileşeni olan sözleşmeli tarım Türkiye'de asıl olarak 5488 sayılı Tarım Kanunu'nun 13. maddesine dayanılarak hazırlanan Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile düzenlendi. Bu Yönetmelik ile tarımsal üretim yapan üretici ve yetiştiriciler ya da temsil yetkisine sahip üretici örgütleri ile bunların ürünlerini satın alan gerçek ve tüzel kişiler arasında akdedilen "Tarımsal Üretim Sözleşmesi" ile ilgili usul ve esaslar belirlenmektedir. Yönetmeliğin 1. maddesinde sözleşmeli üretimin belirli usûl ve esaslar çerçevesinde düzenlenmesiyle verim ve kalitenin artırılması, tarımda sürdürülebilirliğin sağlanması, standartlara uygun ürün elde edilmesi, planlı üretim yapılması, yeni üretim teknikleri konusunda bilgi aktarılması ve özendirici olunmasının amaçlandığı dile getiriliyor.

Tarım Kanunu'nun sadece sözleşmeli üretimi tanımlamasına karşın Yönetmelik tarımsal üretim sözleşmesini de tanımlamaktadır. Ancak bu haliyle "tarımsal üretim sözleşmesi"ni tipik sözleşme olarak değerlendirmek mümkün değil. Bilindiği gibi Borçlar Kanunu'nun "Akdin Muhtelif Nevileri" başlıklı kısmında ya da diğer yasalarda düzenlenmiş isimli ya da tipik olarak nitelendirilen sözleşmelerden farklı sözleşmeler atipik olarak adlandırılır. İsmi yasada yer alsa bile hükümleri yasada düzenlenmeyen sözleşmeler de bu niteliktedir. Yönetmeliğin 4. maddesinin birinci fıkrasının (ğ) bendine göre tarımsal üretim sözleşmesi, sözleşmeli üretime konu olan ürünün cinsi, miktarı, fiyatı, üretim şekli, teslim tarihi gibi hususları içeren ve bu Yönetmelik esaslarına göre düzenlenen taraflar arasındaki sözleşmeyi ifade etmektedir. Yönetmelik ile sözleşmeli üretime yönelik bütün sözleşmelerin bu Yönetmelik esaslarına uygun olarak hazırlanması zorunluluğu getirilmektedir. Ayrıca sözleşmede, ilgili ürün mevzuatı ile bu Yönetmeliğe aykırı hükümlere yer verilemeyeceği de düzenlenmiştir.

Sözleşmeli üretim yapılacak işletmenin "Çiftçi Kayıt Sistemi"ne kayıtlı olma şartı aranmaktadır. Çiftçi Kayıt Sistemi Bakanlık tarafından oluşturulan, çiftçilerin kayıt altına alındığı tarımsal veri tabanını ifade etmektedir. Yönetmeliğin 5. maddesinin 1. fıkrasında üretici ile alı-

cının aynı maddenin dördüncü fıkrasında belirtilen tüm bilgi ve hükümleri içeren bir sözleşme imzalayacakları ve sözleşmenin, bir nüshası üreticide, bir nüshası alıcıda ve bir nüshası da Bakanlık il/ilçe müdürlüğünde kalacak şekilde üç nüsha halinde düzenleneceği belirtilmiş. Sözleşmede bulunması zorunlu olan hükümler ise Yönetmeliğin 5. maddesinin 4. fıkrasında sayılmıştır.

Bilindiği gibi Anayasa'nın 48. maddesi akit serbestisini düzenlemektedir. Buna göre, "*Herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahiptir*". Genel olarak akdi yapıp yapmama, dilediği kişi ile akit yapma ve akdin içeriğini ve şeklini belirleyebilme konusundaki serbestiyi içeren bu ilkenin sözü edilen yönetmelikle aşılma istendiğini söyleyebiliriz. Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı olmayan işletme sahipleri ile sözleşmenin yapılamayacağına ilişkin hükmün akit yapma serbestisine bir müdahale olduğu açıktır. Yine Yönetmeliğin sözü edilen sözleşmeler için yazılı şekil şartı öngörmesi de akit serbestisi ilkesi içerisinde düşünülen şekil serbestisine aykırılık oluşturmaktadır. Nitekim Borçlar Kanunu'nun 11. maddesine göre şekil şartı ancak kanunla getirilebilir. Yine Borçlar Kanunu'nun 19. maddesinin 2. fıkrası akit serbestisinin genel sınırlarını göstermektedir. Buna göre: "*Kanunun kat'î surette emreylediği hukuki kaidelere veya kanuna muhalefet, ahlaka (adaba) veya umumi intizama yahut şahsi hükümlere müteallik haklara muğayir bulunmadıkça iki tarafın yaptıkları mukaveleler muteberdir.*" Yönetmeliğin 5. maddesinin 3. fıkrasına göre sözleşmeli üretime yönelik bütün sözleşmelerin bu Yönetmelik esaslarına uygun olarak hazırlanması zorunludur. Aynı maddenin 4. fıkrasında belirtilen hükümlerin sözleşmede yer almasının zorunlu tutulmasının akdin muhtevasını belirleme konusundaki serbestiyi hukuka aykırı biçimde kısıtladığı açıktır. Bilindiği gibi temel hak ve özgürlükleri sınırlayan hükümlerin Anayasa'nın 13. maddesinde belirtilen koşulları taşıması bir yana sarih olması ve dar yorum metoduna tabi bulunması, özgürlükler hukukunun temel ilkelerinden biridir. Her ne kadar Tarım Kanunu'nun 24. maddesi, yasanın uygulanması ile ilgili esas ve usûlleri belirleyen yönetmeliklerin, yasanın yürürlüğe girmesini müteakip bir yıl içerisinde yürürlüğe konulması gerektiğini belirtmiş ise de bu konuda Bakanlığa verilen yetkinin temel hak ve özgürlükleri de sınırlayabilme yetkisini içerdiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim sözü edilen ilke yanında yetkilerin istisna olması ve dar yorumlanması da idare hukukunun temel ilkelerinden biridir.

4. Sözleşmeli Tarımın Politik Hukuku

Hukuk dogmatığının söyledikleri bunlarla sınırlı değil. Bununla birlikte buraya kadar yapılan açıklamalar sonrasında Yönetmeliğin özellikle 5. maddesindeki düzenlemelerle tarımsal üretim üzerinde sermayenin tam bir kontrolünün amaçlandığını görmek de artık şaşırtıcı değil. Bowles ve Gintis, kapitalizmi, kaynakların dağıtılıp gelirlerin bölüşülmesini öngören bir sistem olmaktan ziyade bir yönetim sistemi olarak tarif etmenin yararlarından söz eder.²³ Bu kapitalizm tarifine paralel olarak tarımsal üretim üzerindeki gözetim, denetim ve yönetimin bir sınıf aleyhine kurumsallaştırılmasına ilişkin düzenlemelerin sözü edilen madde içeriğinde yer aldığını öne süreceğiz.

Gerçekten Yönetmeliğin 5. maddesinin 4. fıkrasının (ç) bendine göre 8/9/2006 tarihli ve 26283 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan "*Tarımsal Yayımlar ve Danışmanlık Hizmetlerinin Düzenlenmesine Dair Yönetmelik*" çerçevesinde sertifikalandırılmış ve alıcı tarafından tayin edilmiş olan kişilerin veya alıcının, üretim yerlerini üretimin her safhasında kontrol yetkisinin bulunduğu sözleşmede belirtilmesi gerekmektedir. 5488 sayılı Tarım Kanunu'nun 9. maddesine dayanılarak sözü edilen Yönetmelik yürürlüğe konulmuş ve bununla tarımsal yayımlar ve danışmanlık hizmetlerinin yürütülmesi, bu hizmetleri yürütecek gerçek ve tüzel kişilerin yetki ve sorumlulukları ile bunların sertifikalandırılması düzenlenmiş. Kamu hizmeti olarak yürütülen faaliyetlerde daha yoğun ticarileşme anlamını taşıyan bu yönetmelik ile sertifikalandırılan gerçek ve tüzel kişilerin yönetmelikte belirtilen yetki ve görevlerini kötüye kullanmaları halinde onlar üzerinde uygulanacak yaptırımlar da düzenleme konusu yapılıyor. Ancak alıcı şirketlerin bu tür kişilerle kontrol faaliyetlerini yapmaktansa bizzat kendilerinin üreticileri kontrol altında tutacağını söylemek, dünya çapındaki uygulamalar da dikkate alındığında daha gerçekçi görünüyor.

Yönetmeliğin aynı maddesinin (f) bendine göre sözleşmede, alıcı tarafından sözleşme karşılığı yapılan üretim faaliyetleri ile ilgili her türlü girdi ve nakdi avansın bu sözleşmeli üretimin yapılacağı yerin dışında kullanılamayacağını da sözleşmede yer alması gerekiyor. Bu sayede sadece ürün değil aynı zamanda üretim süreci de girdi ve fi-

²³ Samuel Bowles ve Herbert Gintis, *Demokrasi ve Kapitalizm, Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*, çev. Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, s. 19-20.

nans anlamında alıcının denetimine sokulmak isteniyor. Bunun gibi sözleşmede, ürünün belirtilen üretim yeri dışındaki başka bir yerde üretilmiş ürünlerle karıştırılmayacağını, üretimin yapılacağı yer, var ise ürüne ait Türk Standartları Enstitüsü standardı veya Türk Gıda Kodeksi veya alıcı tarafından belirlenen kalite normlarının belirtilmesinin gerektiğine ilişkin izleyen bentlerdeki hükümlerin piyasa istencine göre üretimin şekil ve standardının belirlenmesi amacıyla üreticiyi alıcının denetimine tabi kılan bir politikayı amaçladığı açık. Aynı amaç doğrultusunda, üretim için kullanılacak yöntemlerle ilgili olarak hazırlanan ek teknik şartname kapsamında ürünün yetiştirilmesi ile ilgili faaliyetlerin plan ve bilgilerinin sözleşmede yer alması gereği Yönetmeliğin (p) bendinde belirtilmiş. Bunun gibi (r) bendi uyarınca, sözleşme kapsamında, ürüne ve üretim yöntemlerine ait teknik hususların; ürünün ve üretimde kullanılacak hammadde ve malzemelerin kalite ve standartlarının, üretimde uygulanacak yöntemlerin, hastalıklar, zararlılar, yabancı otlar ve bu etmenlerin yol açtığı salgınlara karşı mücadele ve tedbir planlarının, üretim izleme kriterlerinin, üretim faaliyetlerinin üretici tarafından alıcıya rapor edilmesini düzenleyen ek bir teknik şartname yapılması gereği dile getirilerek bu hususların alıcı ve üretici tarafından belirlendiğinin de sözleşmede yer alması gerektiği dile getirilmiştir.

Yönetmeliğin belki de en dikkati çeken hükümlerinden biri de, kapitalist sistemin aynı zamanda bir yönetim sistemi olduğunu gözümüze sokarcasına gösteren, 4. fıkranın (ş) bendinde yer almaktadır. Buna göre, *“Üreticinin ve alıcının, sözleşmenin hüküm ve şartları ile sözleşmeye ek teşkil eden her türlü belgeyi her ne şekilde olursa olsun herhangi bir üçüncü şahsa vermeyeceğinin”* sözleşmede yer alması zorunludur. Piyasaya ait tüm bilgilerin alenileşmesinin kapitalizm ile ne derece uyumlu olduğu konusunu gündeme getirmesinden öte, bu hükümle öngörülen bilgi asimetrisi, emek ile sermaye arasındaki mücadelede hukukun ve norm koyucunun hangi tarafta olduğuna ilişkin dolaylı bir açıklama niteliğini taşıyor: Alıcının binlerce üretici ile yaptığı sözleşme nedeniyle piyasanın bilgisine sahip olması bunun yanında üreticinin komşu işletme sahibinin hangi koşullarda sözleşme yaptığını bilememesi. Oysa liberal iktisadi yaklaşımda oluşturulan tüm modeller piyasa üzerinde aktörlerin tam bilgiye sahip olması üzerine kuruludur. Bu tartışmanın ucu bilgi- iktidar ilişkisi bağlamından piyasanın oluşumuna dair neo-liberal paradigmanın eleştirisine kadar takip edilebilir. Ta-

rımdaki emek sürecinin değişimini öngören sözleşmeli tarım politikalarının üreticilerin süreç üzerindeki denetimini asgari düzeye indirgesinin yanı sıra bizatihi üretim üzerindeki karar verme ve uygulama aşamalarını da birbirinden ayırıyor: Tarımdaki üreticiler giderek kapitalist emek sürecinin edilgen bir bileşeni haline geliyor.

Tarım Kanunu'nun gerekçesinde temel politika olarak dile getirilen, "tarımsal hizmetlerde de devletin üretim, işleme, pazarlama gibi faaliyetlerden süreç içerisinde geriye çekilmesi, buna karşılık bu faaliyetlerde özel sektörün rolünün artırılması" bir yandan neo liberalizmin politik cingılı haline gelen deregülasyana diğer yandan da yeni sınıfsal ilişkilere işaret ediyor. Tarımsal üretimin üretici ile çokuluslu şirketler arasındaki sözleşme ilişkilerine terk edilmesi bu alanda özel hukuku otorite katna yükseltirken üretici ile şirketlerin iradesini biçimsel eşitlik kategorisinde denkleştiriyor. Oysa başlangıçta ve koşullarda eşitlik olmazsa biçimsel eşitlik sonuçlarda eşitsizliği garanti ediyor. İradelerin uyuşması basit hukuksal ilişkiyi değil yeni bir tarımsal üretim tarzını, yani bir hegemonya modelini işaret ediyor. Marx ve Engels'in Alman İdeoloji'sinde belirttiği gibi, özel hukukta, mevcut olan mülkiyet ilişkileri genel bir iradenin sonucu gibi açıklanır:

Jus utendi et abutendi'nin (kullanma ve kötüye kullanma hakkı) kendisi her şey bir yana özel mülkiyetin kendisinin yalnız özel iradeye, nesnelere serbestçe yararlanılmasına dayandığı kuruntusunu ifade eder. Pratikte, *abuti*'nin (kötüye kullanma) özel mülk sahibi için, eğer kendi mülkünü ve onunla birlikte *Jus abutendi*'sini (kötüye kullanma hakkı) başkalarının ellerine geçmiş görmek istemiyorsa, çok belirli iktisadi sınırları vardır; çünkü kısaca, yalnız kendi iradesi ile ilişkileri içinde ele alınan şey, hiçbir şey değildir, ama o şey, yalnız ticarete ve hukuktan bağımsız olarak bir şey haline, gerçek bir mülkiyet haline (bir ilişki haline, filozofların fikir [idea] dedikleri şey haline) gelir. Hukuku salt iradeye indirgeyen bu hukuksal yanılsama, mülkiyet ilişkilerinin gelişmesi sonucunda, kaçınılmaz olarak, herhangi bir kimsenin bir şeyi gerçekten elinde bulundurmaksızın hukuken o şeyin sahiplik unvanına malik olması sonucuna varır. Sözelimi, diyelim ki, bir toprağın rantı rekabet dolayısıyla kaldırılmış olsun, bu arazinin sahibi, pekâlâ hukuksal unvanını olduğu gibi, onun *Jus utendi et abutendi*'sini de muhafaza eder. Ama onu hiçbir şey yapamaz, eğer toprağını mu-

hafaza etmek için fazladan, yeter miktarda sermayeye sahip olamazsa, toprak sahibi olarak eline hiçbir şey geçmez.²⁴

Alman İdeolojisi'ndeki arazi sahibi gibi sözleşmeli üretimdeki üretici de gerçekten mülk sahibi olsa da hukuksal ünvanını olduğu gibi *Jus utendi et abutendi*'sini muhafaza etse de onu hiçbir şey yapamaz. Piyasanın gizli elinin zorlamasıyla girdiği sözleşme ilişkisi onu işçi sınıfının yanına iter. Üretim sürecine yabancılaşması artık bir işçininkiyle kıyaslanabilir. Üretici ve çok uluslu şirketlerin kendi aralarında sözleşme ilişkilerine girişmeleri hukukçular için salt bir olumsuzluk gibi görülse de ve bu çeşit ilişkiler, onların gözünde isteğe göre girişilebilir ya da girişilmeyebilir ilişkiler olarak ve içeriği tamamen sözleşmeyi yapanların keyfi ve kişisel iradelerine dayanan ilişkiler olarak kabul edilse de biz bu yanılısamaya hukuka bakış açımız nedeniyle katılmıyoruz.

Tarımsal üretim sürecinin karar mekanizmalarından sermaye lehine çekilen üretici üzerinde kurulan gözetim ve kontrol mekanizmaları aynı zamanda bir sınıfın diğer sınıflar üzerindeki hegemonyasını sürdürme aracı işlevi görür. Tam da Bentham'ın *panopticon*'undaki mahkum gibidir artık üretici; görülmektedir ama görememektedir. Emek sürecinin denetimi ve bilgi asimetrisi yoluyla tarım ve gıda piyasasının bu şekilde yeniden düzenlenmesi devlet ve hukukun işlevsel yönüne dikkati çekmektedir.

SONUÇ

Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile düzenlenen sözleşmeli üretim, tam anlamıyla, üreticiyi alıcı şirketin egemenliği altında bırakmaktadır. Üretim sözleşmelerinde, alıcı üretim süreci üstündeki kararlarda söz sahibidir ve üretici ürettiği ürünün sahibi değildir. Üretici alıcı firmaların teknik personelinin belirttiği üretimle ilgili kuralları takip etmek ve uygulamak, alıcının seçmiş olduğu ya da verdiği tohumu, üreticinin istediği zirai ilaçları seçtiği zamanlarda kullanmak ve tüm üretimini de önceden belirlenmiş fiyatlar ile alıcıya teslim etmek zorundadır ve bu durum yönetmelik ile garanti altına alınmaktadır. Üretici yaptığı sözleşme ile alıcıların istediği kalite gereksinimini sağlamak zorunda kalmaktadır ve hasta-

²⁴ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 3. Ankara 1992, s. 108-109.

lık, kuraklık gibi doğal nedenler nedeniyle meydana gelen her hangi bir olumsuz durumda, sözleşmede yükümlülük altına girdiği kaliteyi sağlayamadığı takdirde ürünü alıp almama konusunda tek karar verici olan şirket iradesine teslim olmaktadır. Ayrıca üretici üretim araçlarının sahibi olmasına karşın üretim üzerinde hiçbir kontrol olanağına sahip değildir ve alıcı yaptığı sözleşme ile tüm riskleri üreticinin üzerine yüklerken kendi kalite, fiyat ve miktarını güvence altına almaktadır.

Görüleceği üzere devletin düzenleyici rolünü bırakarak piyasalardan çekilmesiyle, tarımsal üretimin kontrolü yeniden düzenlenmektedir. Sözleşmeli tarımda üretici otonomi ve bağımsızlığını yitirmekte ve yalnızca basit mülkiyet haklarına sahip olmaktadır. Sözleşmeli tarım ile tarımsal üretimi ilgilendiren kararlar, şirket çıkarları maksimize edilecek şekilde verilmekte ve şirketlerin sürdürülebilirliği çiftlik, arazi ya da kırsal toplumun gereksinimlerinin ötesine geçmektedir.²⁵

Sözleşmeli tarım, çiftçi ile alıcı şirket arasında belli bir ürünün üretim, fiyat, kalite ve teslim koşullarını belirtmektedir. Alıcı şirket üretimin tüm aşamalarını kontrol edip gerektiği takdirde kontrolörlerinin yaptığı denetim ile üretim sürecine müdahale edebilmektedir. Çiftçinin en büyük sorunu belirsiz fiyat olduğundan, fiyatın önceden belirlenmesi çiftçinin riskini azaltabilmektedir. Ancak fiyat belirlenme sürecinin hangi koşullar altında olduğu burada önem kazanmaktadır. Piyasa gücüne sahip olan alıcının düşük fiyat belirleme olasılığı çok yüksektir. Az sayıda şirketin coğrafi olarak egemen olduğu bölgelerde azalan rekabet ise çiftçilerin farklı şirketler ile sözleşme sağlamasını zorlaştıracak ve şirket tarafından verilen fiyatları kabul etmeye zorlanabileceklerdir. Ayrıca girdilerin alıcı tarafından karşılandığı sözleşme biçiminde, girdiler avans niteliğinde çiftçiye verildiğinden gerek girdilerin gerek ürünün fiyatının piyasa fiyatları dışında belirlenmesi de muhtemeldir. Öteki ülke örnekleri ele alındığında, alıcı şirket kullanılan girdilerin belli şirketler tarafından sağlanmasını da koşul olarak çiftçiden isteyebilir. Ya da yatay bütünleşmeyi sağlamış bir şirket alıcı olduğu takdirde kendi girdilerinin kullanılmasını koşul olarak isteyebilir. Her iki durumda da çiftçinin piyasa ile olan bağlantısı sekteye uğramaktadır. Bu durumda sözleşmeli üretimin amaçlarından biri olan piyasaların güçlendirilmesi, çiftçi için bir anlam ifade etmeyecek-

²⁵ Bkz. Edelman, *a. g. e.*, s. 97, Kirschenman, *a. g. e.*, s. 14.

tir çünkü çiftçi ürünün sahibi olmadığı gibi fiyat belirlenme süreci içine de dahil edilmemekte bir anlamda tüm üretim riskini üstlenmesine rağmen emeğini kiralamakta ve üretim araçlarına sahip olmasına rağmen proleterleşmektedir.

Verimlilik özellikle tarla bitkilerinde birim alan başına elde edilen ürün miktarı olarak tanımlanmaktadır. Kullanılan kimyevi gübreler toprağın besleme niteliğini artırarak daha yüksek verim alınmasını sağlar. Aynı zamanda kullanılan yüksek verimli tohum çeşitleri ve zirai ilaçlarda verimliliği artıran önemli etkenlerdir. Ancak yoğun ilaçlama ve gübre kullanımının hem üretim yapılan arazi hem de dolaylı olarak çevre şartları üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Sınırlı zaman içerisinde elde edilen yüksek verim, üretimin yapıldığı araziyi genelde tüketmekte ve sonraki zamanda arazinin kullanım değeri azalmaktadır. Alıcı şirket için bu tür kaygılar önemsiz olabilir zira kar güdüsü nedeniyle birim araziden en yüksek verimi elde etmek isteyen şirket, toprak ve çevre kirlenip verimsizleştikçe, toprağın sahibi olmadığı için farklı coğrafi bölgelerde farklı çiftçiler ile çalışmaya devam edebilecektir.

Verimlilikle ilgili bir başka sorun sözleşmeli üretim yaptıran şirketlerin gerek kalite gerek miktarın denetiminin kolaylığı nedeniyle büyük çiftçiler ile çalışmayı tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu süreç küçük çiftçiliğin yok olmasına neden olabilecek, arazisiz kalan ya da ürettiğini pazarlayamayan küçük çiftçiler sektörü bırakabilecektir. Büyük çiftçilerin tercih edilmesi endüstriyel üretime geçişi tarımda sağladığından cinsiyet farklılıkları önem kazanacak ve kadın işçiler sektör dışına atılabilecektir. Ayrıca tarımdan koparılan nüfusun diğer endüstri merkezlerine göçü sosyal yapıda önemli sorunlara da neden olabilecektir. Sözleşmeli tarım genellikle pazarlanabilen ürünlerin üretimine yoğunlaşacak ve neden olduğu uzmanlaşmanın ise, gıda güvenliği üzerinde önemli etkileri olacaktır. Zira şirketler için elde edecekleri kar daha önemlidir; gıda güvenliği ve ürün çeşitliliği değil.

Kapitalist denetim ve yönetimin, üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesindeki kritik rolünü sadece bizler değil büyük tarım ve gıda şirketleri de biliyor. Uluslararası kuruluşlar ve hükümetler üzerindeki nüfuzları özel çıkarlarını parlamentolarda ve kamuoyunda kamusal yarar olarak sunmalarını kolaylaştırıyor. Bu aşamada Türkiye'nin 30 tarım havzasına ayrılarak tarımsal desteklerin her havza için belirle-

nen ürünler dikkate alınarak verilmesini öngören 2009/15173 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁶ sürecin sadece küçük bir adımını oluşturuyor. Bir sonraki adım ise Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın adının Tarım ve Gıda Bakanlığı olarak değiştirilmesi, sözü edilen şirketlerin genel işlerini yürütmek üzere yetki ve görevlerinin yeniden tanımlanması.

KAYNAKLAR

- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Temurtekin, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.
- Boehlje, Michael and Doering, Otto, "Farm Policy in an Industrialized Agriculture", *Journal of Agribusiness*, Vol.18, No.1, 2000, pp. 53-60.
- Bowles, Samuel/Gintis, Herbert, *Demokrasi ve Kapitalizm, Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996.
- Clapp, Roger, "The Moral Economy of the Contract." In Peter D. Little and Michael J. Watts, eds., *Living under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation in Sub-Saharan Africa*, Madison: University of Wisconsin Pres, 1994, pp. 78-94.
- Dolan, C., "The 'Good Wife': Struggles over Resources in the Kenyan Horticultural Sector", *The Journal of Development Studies*, Vol. 37, No. 3, February 2001 , pp. 39-79.
- Eaton, Charles and Shephard, Andrew W. *Contract Farming Partnerships for Growth*, FAO Agricultural Services Bulletin, No.145, Rome 2001.
- Echanove, Flavia and Steffen, Christina, "Agribusiness and Farmers in Mexico:The Importance Of Contractual Relations" *The Geographical Journal*, Vol. 171, No. 2, 2005, pp.166-176.
- Edelman, Paul R., "Farm Characteristics of Contract Specialty Grain Producers", *Journal of Sustainable Agriculture*, Vol.29, No.1, 2006, pp. 95-117.
- Kirschenmann, Fred/Stevenson, Steve, Buttel, Fred; Lyson, Tom ve Duffy, Mike *Why Worry About the Agriculture of the Middle?* <http://www.agofthemiddle.org/papers/whitepaper2.pdf>, 21.08.2009
- Kirsten, J.F. and Sartorius, K., "Linking agribusiness and small-scale

²⁶ Bkz. 23.07.2009 tarih ve 27297 sayılı Resmi Gazete.

- farmers in developing countries. Is there a new role for contract farming", *Development Southern Africa*, Vol. 17, No. 4, October 2002, pp. 503-509.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi (Fouerbach)*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 3. baskı, Ankara 1992.
- Murphy, Sophia, "Concentrated Market Power and Agricultural Trade", *Ecofair Trade Dialogue Discussion Papers*, No.1, August 2006, <http://www.tradeobservatory.org/library.cfm?RefID=89014>, 10.09.2009.
- Poulantzas, Nicos, *Faşizm ve Diktatörlük*, çev. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Rehber, Erkan, "Vertical Integration in Agriculture and Contract Farming", *Working Paper Series # 46*. A Joint USDA Land Grant University Research Project, Food Marketing Policy Center, University of Connecticut, 1998, <http://www.fmpc.uconn.edu>, 01.09.2009.
- USDA, *Farmer's Use of Marketing and Production Contracts*, Report No: AER-747, USDA, Washington DC. 1996
- Watts, M.J., "Life under contract: contract farming, agrarian restructuring, and flexible accumulation" In P. D. Little ve M. J. Watts, eds. *Living under contract: contract farming and agrarian transformation in sub-Saharan Africa*, University of Wisconsin Press, Madison 1994.
- Winson, Anthony, "Capitalist Coordination of Agriculture: Food Processing Firms and Farming in Central Canada", *Rural Sociology*, Vol. 55, No. 5, 1990, pp. 376-394.